

KÜRESEL EKONOMİK KRİZİN TURİZM SEKTÖRÜNE ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Turhan KORKMAZ*

Hilal UYGURTÜRK**

Havva KILIÇ DARICI***

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle küresel ekonomik krizin turizm sektörü üzerindeki etkisi hem genel hem de özelde Türkiye açısından ele alınmış ve kriz ortamında turizm sektörüne ilişkin alternatiflerden bahsedilmiştir. Ekonomik göstergelerdeki değişimlerin turizm harcamaları üzerindeki etkisinin olup olmadığı varsa ne derece önemli olduğunun saptanması önem taşımaktadır. Dolayısıyla çalışmada daha sonra dünya üzerinde en çok turizm harcaması yapan 10 ülkenin makro ekonomik değişkenleri (işsizlik oranı, gayrisafi yurtiçi gelir, gayrisafi yurtiçi tasarruf oranı ve enflasyon oranı) ile turizm harcamaları arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Analiz sonucunda istatistikî olarak turizm harcamalarının işsizlik oranındaki artış ile negatif, gayri safi yurtiçi gelirdeki artış ile pozitif ilişki sergilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küresel kriz, turizm sektörü, panel veri.

THE EFFECT OF GLOBAL FINANCIAL CRISIS ON TOURISM SECTOR: PANEL DATA ANALYSIS

ABSTRACT

In this study, first, the effect of global financial crisis on tourism sector is discussed both in general and particular in terms of Turkey and some alternatives regarding to tourism sector are mentioned. Whether the changes in economic indicators have an effect on tourism expenditures or not and if they have, determining how important they are, is critically important. Accordingly, the relation between the macro-economic variables of the 10 countries (unemployment rate, gross domestic income, gross domestic savings rate and inflation rate) that have the most tourism expenditures in the world and tourism expenditures are tried to be introduced by panel data analysis method. As a result of the analysis, it is determined that statically, the tourism expenditures display a negative relation with the increase in unemployment ratio and a positive relation with gross domestic income.

Key Words: Global crisis, tourism sector, panel data.

* Zonguldak Karaelmas Üniversitesi İİBF (Prof. Dr.)

** Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Devrek MYO (Öğr. Gör)

*** Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Devrek MYO (Öğr. Gör)

GİRİŞ

Bir ülkede başlayan ekonomik kriz küreselleşmeyle birlikte diğer ülkeleri de hızlı bir şekilde etkisi altına almaktadır. Krizler sadece uluslararası alanda faaliyet gösteren işletmeleri değil tüm ülke ekonomisini etkilemektedir. Dolayısıyla ekonomi içinde yer alan sektörler krizin yansımalarını derinden hissetmektedir.

Küresel kriz tüm sektörleri etkilediği gibi turizm sektörünü de etkilemektedir. Dünya ekonomisinde gelir sağlayıcı unsurların başında yer alan turizm, büyük miktarlarda yatırım yapılan ve gelişen bir sektördür. Turizm, kişilerin boş zamanlarının ve sahip oldukları tasarrufların nasıl kullanılacağına ilişkin ekonomik bir kararla başlamaktadır. Bu ekonomik kararlar başlayan turizm faaliyeti aynı zamanda yatırım, tüketim, istihdam, kamu gelirleri gibi ekonomik yönleri bulunan sosyo-ekonomik bir olayı ifade etmektedir. Bir ülkeye yabancı bir turist gelmesi, geçici olarak konaklaması, yakın yerlere ya da ülke içinde seyahat ederek çeşitli harcamalar yapması, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı üzerinde her geçen gün artan etkiler doğurmaktadır (Aktaş, 2005:163). Ancak ortaya çıkan krizler turizmi etkilemekte, özellikle finansman alanındaki sıkıntılar turizmcilerin yeni yatırımlara yönelmesini zorlaştırmaktadır. Genel anlamda bakıldığında, kişilerin gelirlerinin düşeceği, işsizlik oranının artacağı göz önüne alınırsa tatil planları iptal edilecek veya ertelenecektir. Bu da krizden turizmin etkileneceğini göstermektedir (Demir, 2008). Turizm işletmelerinin krizlere hazırlıklı olabilmesi için yöneticilerin yönetim faaliyetlerini yerine getirebilmeleri ve kararlarını işletmelerin lehine verebilmeleri gerekmektedir (Öztürk ve Türkmen, 2006:75). Bu amaçla başarılı bir planlama yapabilmek için dünya genelinde en çok turizm harcaması yapan gösterge niteliğindeki ülkelerin ekonomik durumlarını yakından incelemek ve analiz etmek gerekmektedir.

Bu çalışmada, küresel kriz ve turizm sektörüne etkisi genel bazda ve özelde Türkiye için ele alınmış, dünya üzerinde en çok turizm harcaması yapan 10 ülkenin makro ekonomik değişkenleri ile turizm harcamaları arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. TURİZM SEKTÖRÜ VE KÜRESEL EKONOMİK KRİZ

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 2007 yılı yazında meydana gelen finansal piyasalardaki sorunlar Eylül 2008'de küresel bir krize dönüşmüştür (Erdönmez, 2009:85). Krizin temel nedenleri: mortgage kredilerinin yapısının bozulması, faiz yapısının uyumsuzlaşması, konut fiyatlarındaki artışlar, "kredi türev piyasalarının" genişlemesi ve kredi derecelendirme sürecindeki sorun-

lar olarak sayılabilir (Demir, 2009). Tüm bu gelişmelere bağlı olarak kredi piyasalarında işlemler durmuş, borsalar çökmüş ve birçok firmanın ödeme gücüne düşmesi uluslararası finans piyasalarını tehdit eder duruma gelmiştir. Ekonomik kriz gelişmiş ülkelerde başlamış olmakla birlikte Kasım 2008 ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına almaya başlamıştır. Buna bağlı olarak çok sayıdaki gelişmekte olan ülke borsalarında önemli değer kayıpları yaşanmış ve ülke paraları değer yitirmiştir (Erdönmez, 2009:85)

Turizm sektörü, dünyada en hızlı gelişen ve büyüyen sektörlerin başında yer almasına rağmen küresel ekonomik kriz ile birlikte turizm sektörü de olumsuz etkilenmektedir. Özellikle küreselleşme olgusu diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektörü için de yeni yaklaşımları ve değişimleri beraberinde getirmektedir. Turizm sektöründe küreselleşme, sınırların yavaş yavaş ortadan kalkması, uluslararası alanda yatırımların artması, kültürler arasındaki etkileşimin güçlenmesi gibi sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Teknolojik imkânların artması ve özellikle ulaşım teknolojisindeki gelişmeler turizm faaliyetlerine katılımı eskiye oranla daha kolay olmasını sağlamıştır (Çeken ve Ateşoğlu, 2008:136-137).

Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) hazırladığı "Turizm 2020 Yılı Vizyonu" çalışmasında, 2020 yılında dünyadaki turist sayısının 1,5 milyar kişi civarında olacağı öngörülmektedir. Çok sayıda kişinin turizm faaliyetine katılacak olması bütçe açıklarını kapatmaya çalışan ülkelerin dikkatini çekmektedir. Bu ülkelerde teşvikler ve devlet desteklerinin yanı sıra bazen çevre ve çalışma koşulları göz ardı edilerek ülkelerde bulunan turizm değerlerinin turizme açılması için çalışmalar yapılmaktadır (Çeken ve Ateşoğlu, 2008:139-141).

Turizm faaliyetlerinin gelişmesini birçok faktör etkilemektedir. Bu faktörler, dünya ekonomisindeki düzelmeler, ulaştırma araç ve imkânlarındaki iyileşme, ücretli izin sürelerinin uzaması, iletişim teknolojisindeki gelişme, aile yapılarındaki değişme, iş hayatının yarattığı stres, dünya barışının büyük oranda güvence altına alınmasıdır. Dolayısıyla bu faktörlerdeki gelişme ile turizmdeki gelişmeyi de beraberinde getirmektedir (Aktaş, 2005:164).

Turizm sektörü, ödemeler dengesine, istihdama ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Turizm hareketleri ayrıca atıl değerlerin kullanılması ile istihdam sağlamaya ve gelirin eşit dağılımına da yardımcı olmaktadır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002:184). Gelir yaratma etkisi turizmin en önemli ekonomik etkilerinden biridir. Turistlerin seyahat ettikleri ülkelerde ya da bölgelerde yaptıkları harcamalar, ülkelerin ya da bölgelerin gelirini, dolayısıyla toplamda dünyadaki turizm gelirini arttırmaktadır (Bahar ve Kozak,

2006:135). Turizm, doğrudan ya da dolaylı yarattığı etkiler nedeniyle diğer kesimlerde de istihdam ve gelir düzeylerini yükseltmektedir (Kozak vd., 2000:8).

Hassas yapısı nedeniyle turizm sektörü yaşanan olumsuzluklardan etkilenmekte ve krizlerle mücadele etmek durumundadır. Bu krizlere hazırlıklı olabilmek ya da krizlerden en az zararla çıkabilmek için turizm işletmelerinin doğru pazarlama stratejileri uygulamaları gerekmektedir (Öztürk ve Türkmen, 2006:78).

2009 Mart ayında Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (BMDTÖ) Bakü'de düzenlediği 49. BMDTÖ Avrupa Komisyonu Toplantısı'nda uluslararası seyahat hareketinin 2009 yılında %2 oranında azalacağı, bu daralmanın Avrupa turizmi için %3 civarında olacağı tahmin edilmektedir. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre ise, küresel krizden olumsuz etkilenen dünya turizminde 2009 yılının ilk iki ayında 2008 yılının ilk iki ayına oranla %7.7'lik bir düşüş meydana gelmiştir (Demir, 2009; UNWTO, 2009). Dolayısıyla dünya uluslararası turizm faaliyetlerini yakından takip etmek, turizmi etkileyen faktörleri tespit etmek ve bu doğrultuda turizm işletmelerinin stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

2. TÜRK TURİZM SEKTÖRÜ VE KÜRESEL KRİZİNİN ETKİLERİ

Küresel ekonomik kriz birçok sektör olduğu gibi Türkiye'de turizm sektörünü de olumsuz etkilemektedir. Ancak Türkiye'de, turizm sektöründe küresel ekonomik krizden hemen önce olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Tablo 1'de yer alan bilgiler bu gelişmeyi ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Türk Turizm Sektöründeki Gelişme

Yıllar	Toplam		
	Turizm Geliri (1000 \$)	Ziyaretçi Sayısı	Ortalama Har- cama (\$)
2001	10.067.155	13.450.121	748
2002	11.900.925	15.214.516	782
2003	13.203.144	16.302.050	810
2004	15.887.699	20.262.640	784
2005	18.153.504	24.124.501	752
2006	16.850.947	23.148.669	728
2007	18.487.008	27.214.988	679
2008	21.950.807	30.979.979	709
2009(*)	6.710.119	11.378.772	590

(*) Ocak-Haziran aylarına (6 aylık) ait geçici bilgidir.

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.kultur.gov.tr>, (Erişim tarihi: 11.08.2009).

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde turizm gelirlerinin ve ziyaretçi sayısının 2006 yılı hariç sürekli arttığı görülmektedir. 2008 yılında ziyaretçi sayısı 30 milyon'un üzerine çıkmıştır. Ortalama harcama tutarında ise 2003 yılından sonra azalış eğilimi görülmektedir. Burada dikkati çeken nokta turist sayısında 2003 yılına göre kaydedilen %89'luk artışa karşılık, ortalama harcama düzeyinde %13 oranında düşüş görülmesidir.

Tablo 2. Türkiye'ye Gelen Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı

ÜLKELER	2006	% (Pay)	2007	% (Pay)	2008	% (Pay)
ALMANYA	3.762.475	19,0	4.149.805	17,8	4.415.525	16,8
RUSYA	1.853.442	9,4	2.465.336	10,6	2.879.278	10,9
İNGİLTERE	1.678.845	8,5	1.916.130	8,2	2.169.924	8,2
BULGARİSTAN	1.177.906	5,9	1.239.667	5,3	1.255.343	4,8
HOLLANDA	997.556	5,0	1.053.675	4,5	1.141.580	4,3
İRAN	865.941	4,4	1.058.208	4,5	1.134.965	4,3
FRANSA	657.859	3,3	768.167	3,3	885.006	3,4
GÜRCİSTAN	549.328	2,8	630.979	2,7	830.184	3,2
UKRAYNA	487.917	2,4	593.302	2,5	730.689	2,8
ABD	532.419	2,7	642.911	2,8	679.445	2,6
İTALYA	402.568	2,0	514.803	2,2	600.261	2,3
BELÇİKA	459.824	2,3	596.442	2,5	596.442	2,3
YUNANİSTAN	413.162	2,1	447.950	1,9	572.212	2,2
İSRAİL	362.501	1,8	511.183	2,2	558.183	2,1
AVUSTURYA	429.709	2,2	542.712	2,4	520.334	1,9
DİĞER	5.188.381	26,2	6.209.641	26,6	7.367.306	27,9
TOPLAM	19.819.833	100,0	23.340.911	100,0	26.336.677	100,0

Kaynak: Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği, <http://www.ttyd.org.tr/tr/page.aspx?id=38>, (Erişim Tarihi: 10.08.2009)

Tablo 2'de ise 2006-2008 döneminde Türkiye'ye gelen turistlerin ülkelere göre dağılımı yer almaktadır. Tabloya göre Almanya en çok turist geldiği ülke olurken onu Rusya ve İngiltere takip etmektedir. Ülkelerin yüzdelerine dikkat edilecek olursa Rusya 2006 yılında %9,4 paya sahipken bu pay 2007 yılında %10,6; 2008 yılında ise %10,9 olmuştur ve payının her geçen yıl arttığı görülmektedir. Almanya, Avusturya, İngiltere gibi Avrupa ülkelerinin ise paylarının gerilediği görülmektedir. Almanya'nın payı 2006 yılında %19,0 iken 2007 yılında %17,8'e, 2008 yılında ise %16,8'e gerilemiştir. Avusturya'nın payı 2006 yılında %2,2 iken 2007 yılında artış yaşanmış ve payı

%2,4'e çıkmıştır. Ancak 2007 yılındaki bu çıkışa rağmen 2008 yılında sahip olduğu pay %1,9'a gerilemiştir. İngiltere ise 2006 yılındaki payı %8,5 iken 2007 yılında payı %8,2'e gerilemiş ve 2008 yılında da bu pay aynı oranda kalmıştır. Ayrıca eski Doğu Bloğu ülkelerinden Bulgaristan, Gürcistan ve Ukrayna'nın Türk turizmde artan bir önem kazandığı gözlenmektedir.

Türkiye'de turizm sektörü için belirlenen stratejik yaklaşımlar çerçevesinde hedeflenen çalışmaların tamamlanması ve geliştirilmesi, öngörülen yerlerdeki altyapı ve konaklama ihtiyaçlarının karşılanması halinde, 2023 yılında 63 milyon turist ve 86 milyar \$ dış turizm geliri beklenmektedir. Ayrıca turist başına yaklaşık 1350 \$ harcamaya ulaşılması hedeflenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007:3).

Turizm sektörü ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan, ekonomik krizlerden çok çabuk ve önemli düzeyde etkilenebilmektedir. Yaşanan küresel ekonomik krizden Türk turizmi de etkilenmektedir. Türkiye'nin turizm gelirleri 2009 yılının ilk dört ayında 2008 yılının ilk dört ayına kıyasla yaklaşık %6 oranında gerilemiştir. Dünya genelinde ise 2008 yılına göre turizm faaliyetine katılma eğilimindeki kişi sayısı önemli ölçüde gerilemiştir. (Açıkgöz, 2009; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009).

İnsanların gelirlerindeki düşüşle birlikte ilk kısıtlamayı tatil bütçelerinden yapacakları göz önüne alınırsa, daha az tatil harcaması yapmak için daha ucuz ve yakın yerlere gideceklerdir. İnsanlar krizin etkisiyle tatil standartlarından, fiyattan ya da tatil süresinden fedakârlık yapmak zorunda kalacaklardır.

2009 yılında zor günler geçirmesi beklenen turizm sektöründe rekabet üstünlüğü sağlamak, yurt dışından turist çekmek için turistik tesislerde yenilemeye gitmek, var olan ve eskiyen sistemi ve malzemeyi yenilemek işletmelere büyük avantaj sağlayabilir. Tatil denilince ilk akla gelen "deniz-kum-güneş" anlayışı, en çok tercih edilen tatil seçeneği olsa da farklı bir tatil beklentisi olan turistler arasında "temalı oteller" büyük ilgi görmektedir. İlgi çekici mimarisiyle temalı otellerde konaklayan turistler, kendilerini tarihin ya da oluşturulan farklı yapının bir parçası gibi hissederek ülkelere güzel anılarla dönmektedir. Bulunduğu yerin doğasını, kültürünü, tarihini, gelenek ve göreneklerini içerisinde barındıran tesis ve yatırımlar turistler için cazip hale gelmektedir. Temalı oteller ayrıca satış ve pazarlama çalışmalarında da büyük avantaj sağlamaktadır. Kültür turları temalı oteller kadar ilgi çeken başka bir turizm çeşididir. Dünyadaki eğilim değişik ülkelerin tarih ve kültürlerini öğ-

renmek, bu ülkedeki insanların ne yediklerini ve nasıl yaşadıklarını merak eden bir yöne doğru gitmektedir (KobiFinans, 2009).

İstanbul'un 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olması krizin etkilerinin azaltılması açısından önemlidir. Coğrafi konum olarak Türkiye'nin yakınında bulunan ve ekonomik krizden en az etkilenen petrol zengini ülkelerde yaşayan insanların son yıllarda Türkiye'ye olan talebi de ileriye yönelik olarak önemli bir unsur özelliği taşımaktadır. Bunlarla beraber kış turizmi ve pek çok farklı alternatif turizm çeşidinin bir arada yapılabildiği Türkiye, rakiplerine göre avantajlı bir konumda görünmektedir (Demir, 2009; Kurt, 2009:39; RNCOS, 2008).

Gelişmekte olan ülkeler turizmden aldıkları payı arttırabilmek için sundukları hizmetleri ve ürünleri çeşitlendirmeleri gerekmektedir. Alternatif turizm faaliyetlerini hayata geçiren ülkeler rakipleri karşısında rekabet gücü elde edeceklerdir (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002:184). Ekonomileri bir ölçüde turizm sektörüne bağımlı ülkeler, sektörde yaşanan dalgalanmalardan kısa ve uzun dönemde ciddi şekilde etkilenmektedirler (Çeken ve Ateşoğlu, 2008:146). Spor, kongre, eko, termal, sağlık, kültür, av, golf turizmi gibi ürün çeşitlendirmeleri ile turizm faaliyetinin 12 aya yayılması turizmin yaşanan olumsuz olaylardan çok çabuk etkilenmesini engelleyecektir.

3. EKONOMETRİK ANALİZ VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde dünyada en çok turizm harcaması yapan 10 ülkenin turizm harcamalarıyla bu harcamaları etkilediği düşünülen makroekonomik değişkenlerin ilişkisi belirlenmeye çalışılmaktadır. Ekonomik krizler makroekonomik değişkenler üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu nedenle ekonomik göstergelerdeki değişimlerin turizm harcamaları üzerindeki etkisinin olup olmadığı varsa ne derece önemli olduğunun saptanması önem taşımaktadır.

Literatürde turizm harcamalarına etkide bulunan unsurlarla ilgili farklı yazarlar tarafından değişik tarihlerde bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Ünlüönen (1993), çalışmasında 1980-1991 yılları arasında Türkiye'nin turizm gelirlerini etkileyen faktörlerin analizini yapmıştır. Çalışmada bu faktörler Türkiye'ye gelen yabancı sayıları, turizm yatırımları, turizm sektörünün gelişmesi için verilen krediler, belgeli yatak sayısı, reklam harcamaları ve

turizm teşvikleri olarak belirlenmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde tekli ve çoklu doğrusal regresyon yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda tekli karşılaştırmalarda reklam harcamaları dışında diğer tüm değişkenlerin turizm gelirlerini istatistiki bakımından önemli düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda ise sadece Türkiye'ye gelen yabancı sayısı istatistiki bakımdan önemli olarak tespit edilmiştir.

Qiu ve Zhang (1995), Kanada'ya turist geliş ve harcama nedenlerinin belirlenmesine yönelik yaptığı çalışmasında bağımsız değişkenler olarak kişi başına gelir, döviz kuru, seyahat fiyat endeksi, göç, suç oranı, özel durumlara ilişkin değişkenler setini kullanarak istatistiki modeller ile test etmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda bağımsız değişkenlerin birçoğunun turist geliş ve harcama üzerindeki etkisi beklendiği gibi istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır.

Mules (1998), çalışmasında 1985-1995 yılları arasında Avustralya'daki uluslararası turistler tarafından yapılan harcama tutarındaki yıllık değişimi incelemiştir. Çalışmada turist sayısı, kalış süresi ve ortalama harcama tutarı olarak üç faktör ele alınıp kurulan model çerçevesinde analiz işlemleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda turist sayısındaki artışın büyük oranda fiili harcama tutarını artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca birçok turist kategorisindeki kalış sürelerinde ve ortalama harcamalarında genel bir düşüş olduğu saptanmıştır.

Durbary (2000), İngiltere'ye gelen turizm talebini çekim modeline (Gravity-Based Model) dayanan teorik çerçevede açıklamaya çalışmıştır. Çalışmada 11 ülke için panel veri seti kullanılarak İngiltere'nin rekabetçi durumunu değerlendirmek için İngiltere'ye gelen turizm talebi modellenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre İngiltere'deki turizm harcamaları fiyat ve döviz kuru değişikliklerine duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Bulunan sonuçlara göre fiyat-taki yüzdesel artış turizm harcamalarında orantılı düşümlere yol açmaktadır.

Narayan (2003), Fiji'deki turizm harcamalarının bileşenlerini tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmasında koentegrasyon analizi ve hata düzeltme modellerini kullanarak uzun dönemde temel olarak ülkenin reel GSYİH'nin turizm harcamalarını pozitif yönde etkilediğini, fiyatlar ve ulaşım maliyetlerinin (uçak bileti) ise negatif etkide bulunduğunu tespit etmiştir.

Pongsirirushakun ve Naewmalee (2003), Tayland da turistlerin günlük ortalama harcamasına etki eden faktörleri araştırmıştır. Kurulan modelde fiyat, gelir, kalış süresi, cinsiyet, ziyaret sıklığı ve farklı ülkelerden turistlerin seyahat davranışları bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Tayland yerel para birimi (Baht) ve US \$ para birimlerine göre ayrı ayrı kurulan modellerde 1985-2001 yılları arasında 15 ülkeye ait havuzlanmış yatay kesit verisi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda modellerin çoğunda cinsiyet değişkeni günlük harcamaları açıklamakta yetersiz kalmıştır. Kalış sürelerinin uzunluğu ve ziyaret sıklığı, günlük harcama tutarını anlamlı bir şekilde negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Turlarla gelen turistlerin de turizm harcamalarına pozitif etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca kullanılan tüm modellerde hem fiyat değişkenleri ve hem de kişi başına gelirin turist başına harcama tutarını istatistikî olarak pozitif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.

Peerapatdit (2004), çalışmasında çoklu regresyon analizini kullanarak turistlerin harcamalarına etki eden temel faktörleri belirlemeye çalışmıştır. Turizm harcamalarına etki eden faktörler sosyo-ekonomik, seyahatle ilişkili ve yaşam biçimi gibi üç ana başlıkta toplanmış ve bunların her biri ile üç farklı model kurularak turizm harcamalarına etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda turizm harcamalarına etki eden üç ana unsur tespit edilmiştir. Bunlar vergiden önceki toplam yıllık hane halkı geliri, genç nüfus sayısı ve kalış süresi olarak belirtilmiştir.

Rudez (2008), çalışmasında 1994-2006 döneminde Slovenya'nın GSYİH'sı ile uluslararası turizm harcamaları arasındaki ilişkiyi ampirik olarak belirlemeye çalışmıştır. Bu amaçla farklı fonksiyonel biçimlerdeki regresyon analizi ile GSYİH'nin belirtilen zaman aralığında Slovenya'nın uluslararası turizm harcamaları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda GSYİH'nin Slovenya'nın uluslar arası turizm harcamalarını pozitif yönde ve güçlü bir etkide bulunduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada da dünya üzerinde en çok turizm harcaması yapan ve Tablo 3'de belirtilen 10 ülkeye (Almanya, ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, İtalya, Kanada, Rusya ve Hollanda) ilişkin turizm harcamaları ile ülkele-
rin makro ekonomik değişkenleri arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. Dünyanın En Çok Turizm Harcaması Yapan Ülkeleri

Ülkeler	1995*	2000	2005	2006	2007
Almanya	60.2	53.0	74.4	73.9	83.1
ABD	44.9	64.7	69.0	72.0	76.4
İngiltere	24.9	38.4	59.6	63.1	71.4
Fransa	16.3	17.8	30.5	31.2	36.7
Japonya	36.8	31.9	27.3	26.9	26.5
Çin	3.7	13.1	21.8	24.3	29.8
İtalya	14.8	15.7	22.4	23.1	27.3
Kanada	10.3	12.4	18.2	20.5	24.7
G. Kore	6.3	7.1	15.4	18.9	22.0
Rusya	11.6	8.8	17.4	18.2	22.1
Hollanda	11.7	12.2	16.2	17.0	19.1

* Milyar US\$

Kaynak: UNWTO, World Tourism Barometer, http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/barometer/UNWTO_Barom08_1_en.pdf, Vol. 6, No. 1, s. 8, (Erişim Tarihi: 20.07.2009); http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/barometer/UNWTO_Barom09_3_en.pdf, Vol. 7, No. 3, s.12, (Erişim Tarihi: 05.03.2010)

Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 4'deki gibidir.

Tablo 4. Modeldeki Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Modelde Kullanılan Değişkenler	Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Bilgi
TUR	Uluslararası turizm harcamaları (yıllık % değişim)
ISZ	İşsizlik Oranı
GDI	Gayri safi Yurtiçi Gelir (yıllık % değişim)
TAS	Gayri safi yurtiçi tasarrufları (yıllık % değişim)
ENF	Enflasyon Oranı

Panel veri analizi için kullanılan veriler Dünya Bankası Gelişme Göstergelerinden (WDI) elde edilen 1995-2007 dönemine ait yıllık verilerdir. Analizde yer alan her bir ülkeye ait veri grupları tam olduğundan dengeli paneldir. Analiz döneminin belirtilen yıllar arasında olmasının nedeni ilgili ülkelerin ekonomik değişkenlerine ait verilerin 1995-2007 yılları için elde edilebilmesidir. Ekonometrik modellerin sınanmasında EViews 6.0 programından yararlanılmıştır.

Panel veri analizinde, bağımlı değişken olarak seçilen turizm harcamalarının (TUR); bağımsız değişken olarak belirlenen ve analiz kapsamına alınan ülkelerin işsizlik oranı (ISZ), gayri safi yurtiçi gelir (GDI), gayri safi yurtiçi tasarruflar (TAS) ve enflasyon oranından (ENF) ne şekilde etkilendiği aşağıdaki denklemde gösterildiği üzere araştırılmıştır.

$$TUR_{it} = \beta_0 + \beta_1 ISZ_{it} + \beta_2 GDI_{it} + \beta_3 TAS_{it} + \beta_4 ENF_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde kullanılan;

TUR_{it} : Uluslararası turizm harcamalarını (yıllık % değişim)

ISZ_{it} : İşsizlik oranını

GDI_{it} : Gayri safi yurtiçi geliri (yıllık % değişim)

TAS_{it} : Gayri safi yurtiçi tasarrufları

ENF_{it} : Enflasyon oranını

u_{it} : Hata terimini ifade etmektedir.

3.1. Durağanlık Testleri ve Panel Birim Kök Testi

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkilerin elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan olması gerekmektedir. Genel olarak bir serinin durağan olarak kabul edilebilmesi için ortalamasının ve varyansının sabit, kovaryansının ise hesaplandığı zamana değil iki zaman aralığındaki periyoda bağlı olması gerekmektedir. Eğer seri durağansa ortalaması ve varyansı hangi dönemde ölçülürse ölçülsün değişmemektedir (Gujarati, 2003:797).

Panel veri analizlerini takiben tek değişkenli birim kök sınamalarının küçük örneklerde açıklama gücünün düşük olması nedeniyle panel birim kök testleri kullanılmaya başlanmıştır. Panel birim kök testlerini öneren çalışmaların arasında Maddala ve Wu (1999), Breitung (2000), Levin, Lin ve Chu (2002) ve Im, Pesaran ve Shin (2003), tarafından geliştirilen testler yer almaktadır.

LLC ve Breitung, ρ_i 'in tüm kesitlerde değişmediğini kabul ederken birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezini test etmektedir. LLC temel ADF tanımlamasını takip etmektedir.

$$\Delta Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \sum_{j=1}^{\rho_i} \beta_{ij} \Delta_{it-j} + X'_{it} \quad (2)$$

Bu tanımlamada $\alpha = \rho - 1$ olduğu varsayılmakta ve kesitlere göre değişen ρ_i fark terimi için gecikme komutuna izin verilmektedir. Sınaması yapılan hipotezler aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \alpha = 0 \text{ ve } H_1 : \alpha < 0$$

Modelde serilerin durağanlık testi LLC yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Durağanlık testi için kritik değerler LLC tarafından hesaplanan t-istatistik değerleridir. Yapılan LLC testinde açıklayıcı değişkenin hangi gecikmelerinin regresyon denkleminde yer alacağına karar verilirken Schwarz Bilgi Kriterinden (SIC) yararlanılmıştır.

2 no'lu model tahmin edilerek yapılan LLC birim kök testi sonuçları Tablo 5'de belirtilmiştir.

Tablo 5. Birim Kök Testi Sonuçları

H_0 : Paneldeki her seride birim kök vardır.		
LLC	Seviye	
Değişkenler	Sabit	Sabit ve Trendli
TUR	-5.01102 (0.00)	-6.88582 (0.00)
ISZ	-4.20065 (0.00)	-6.16455 (0.00)
TAS	-3.28530 (0.00)	-2.70159 (0.00)
ENF	-3.11219 (0.00)	-4.76483 (0.00)
GDI	-3.01997 (0.00)	-2.94383 (0.00)

Serilerin %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı sağladığı kabul edilmektedir. Parantez içindeki rakamlar ortalama t istatistikleri için p değerleridir.

Sabit terimli ve trendli olarak yapılan panel birim kök analizleri sonucunda değişkenlerin tamamı için, durağanlığın sağlandığı kabul edilmiştir.

3.2. Panel Veri Modelinin Seçimi

Çalışmada ekonometrik analiz panel veri regresyon analizi yöntemiyle gerçekleştirileceğinden öncelikle bu yöntemin açıklanmasında fayda olduğu düşünülmektedir.

3.2.1. Panel Veri Regresyon Modelleri

Panel veri analizinde dengeli ve dengesiz panel olmak üzere iki tür panel söz konusudur. Her bir birime ait gözlemler aynı sayıda ise dengeli pa-

nel, birimlere ait gözlemlerde eksiklik söz konusuysa dengesiz panel olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte panel veri literatüründe kısa panel ve uzun panel terimlerine de rastlanmaktadır. Kısa panelde yatay kesit veri sayısı periyottan fazladır. Uzun panelde ise periyot kesitten fazladır. Panel veriler dört farklı şekilde tahmin edilebilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009:594).

- Havuzlanmış En Küçük Kareler Modeli (Pooled OLS): Basit bir biçimde gözlemlerin tamamı havuzlanıp zaman serilerinin ve yatay kesit verilerin özellikleri ihmal edilerek model tahmin edilmektedir.
- Kukla Değişkenli En Küçük Kareler Modeli (The Fixed Effect Least Squares Dummy Variable-LSDV): Bu yöntemde gözlemlerin tamamı havuzlanmakta ve her bir yatay kesit birim kendi kukla değişkenine sahip olmaktadır.
- Grup içi Sabit Etkiler Modeli (The Fixed Effect Within-Group Model) Bu modelde de gözlemler havuzlanmaktadır fakat her bir birimdeki açıklayıcı değişken kendisinin ortalama değerinden sapma olarak belirlenmekte ve model en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmektedir.
- Rastsal Etkiler Modeli (REM): Bu modelde LSDV den farklı olarak her bir birimdeki açıklayıcı değişkenin sapmalı değerleri rastsaldır.

3.2.1.1. Havuzlanmış EKK ya da Ortak Sabitli Model

Bu model aşağıdaki denklemle ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (3)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

i kesit veriyi, t ise periyodu ifade etmektedir.

Bu modelin tahmin edilirken bütün veriler havuzlanmaktadır ve regresyon katsayılarının tümünün tüm birimler için aynı olduğu birimler arasında fark olmadığı varsayılmaktadır ve açıklayıcı değişkenlerin stokastik olmadığı varsayılmaktadır. Eğer stokastik olsalardı hata terimiyle ilişkili olmazlardı. Bununla birlikte açıklayıcı değişkenlerin dışsal olduğu varsayılmaktadır. Değişkenin dışsal olması, hata teriminin şimdiki, geçmiş ve gelecek değerinden bağımsız olmasını ifade etmektedir (Gujarati ve Porter, 2009:595).

Modelde hata terimine ilişkin varsayımlar ise varyansının sabit ve ortalaması sıfırdır.

$$E[u_{it}] = 0 \text{ ve } Var[u_{it}] = \sigma_u^2$$

Hata terimi ile tahminci arasındaki ilişki 3 no'lu denklem revize edilerek oluşturulan aşağıdaki denklemle ifade edilebilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \alpha_i + u_{it} \quad (4)$$

α_i terimi hata terimini içeriyorsa ve parametre tahmincilerinden biri ile ilişkiliyse klasik doğrusal regresyon modelinin temel varsayımlarından biri olan parametre tahmincileri ile hata teriminin ilişkisiz olduğu varsayımı ihlal edilmiş olmaktadır. Bu durumda OLS tahmincileri sadece sapmalı değil aynı zamanda tutarsız olmaktadır (Gujarati ve Porter, 2009:595).

3.2.1.2. Kukla Değişkenli Sabit Etkiler Modeli (The Fixed Effect Least Squares Dummy Variable)

Bu model birimler arası heterojen etkilerin belirlenmesine izin vermektedir.

$$Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (5)$$

$$i = 1, 2, \dots, N, \quad t = 1, 2, \dots, T$$

i kesit veriyi, t ise periyodu ifade etmektedir.

Bu model literatürde sabit etki modeli olarak bilinir. Sabit etki terimi sapmanın her bir birimde bireysel etkilerin farklı olabileceğini ancak zaman boyutunda sabit olacağını ifade etmektedir. Trend katsayısı β_{1it} biçiminde yazılıyorsa her bir birimdeki bireysel etkilerin zaman boyutunda da farklı olurdu. 3 no'lu denklemdeki sabit etkiler modelinde eğim katsayısının zaman boyutunda ya da birimlere göre değişmediği varsayılmaktadır (Gujarati ve Porter, 2009:595).

3.2.1.3. Grup içi Sabit Etkiler Modeli (The Fixed Effect Within-Group Model)

Havuzlanmış bir regresyonu tahmin etmenin bir yolu, her bir birimin açıklayıcı ve bağımlı değişkenlerinin değerlerini kendi değerlerinden sapma olarak açıklayarak sabit etkileri ortadan kaldırmaktır. Bir birim için ortalama değerleri göz önünde tutarak değişkenlerin bireysel değerleri elde edilmektedir. Sonuçta elde edilen değer uygun ortalama değerler olarak adlandırılmaktadır. Bu değerlerle oluşturulan regresyon aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (6)$$

Panel veri tahmininde her bir birimin sabit değerinin doğrudan tahmini LSDV metoduyla gerçekleştirilmektedir. Grupiçi metodunu kullanarak sabit değer tahmini aşağıdaki şekilde olmaktadır (Gujarati ve Porter, 2009:596):

$$\hat{\alpha}_i = \bar{Y}_i - \beta_1 \bar{X}_{1it} - \beta_{2it} \bar{X}_{2it} - \dots - \beta_k \bar{X}_{kit} \quad (7)$$

Burada değişkenlerin üzerindeki çizgiler i'ninci birimin ortalama değerini gösterir. Bu modelde Grupiçi tahmincilerinin eğim katsayısını hesaplayabilmek için bağımsız değişkenin sabit değerinden, açıklayıcı değişkenin sabit değeri çıkarılmaktadır. Yani grupiçi tahmincilerinden eğim katsayılarını birimler için hesaplayarak bağımlı değişkenin ortalama değerinden açıklayıcı değişkenin ortalama değerini çıkarmak suretiyle i'ninci birimin sabit katsayısı elde edilir. Bu durumda eğim katsayıları tüm birimler için aynı kalmaktadır (Gujarati ve Porter, 2009:596).

Her bir birimin tahmin edilen katsayıları, birimlerin kendilerine özgü özellikleriyle temsil edilmektedir. Buradaki birimlere özgü özel etkiler sabit katsayının içerisinde yer almaktadır.

3.2.1.4. Rastsal Etkiler Modeli

Rastsal etkiler modelinde birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir. Bunun temel nedeni Sabit Etkiler Modeli'nde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybının önlenmek istenmesidir (Baltagi, 1995:13). Çünkü rastsal etkiler modelinde önemli olan birime veya birime ve zamana özel katsayıların bulunması değil, birime veya birime ve zamana özel hata bileşenlerinin bulunmasıdır. Ayrıca rastsal etkiler modelinde, sadece gözlenen örnekteki kesit, birimler ve zamana göre meydana gelen farklılıkların etkisini değil, örnek dışındaki etkileri de dikkate almaktadır.

Rastsal etkiler Modelinde sabit terim β_{1i} sabit değil, $\bar{\beta}$ ortalama ile rastsal bir değişken olmaktadır. Bu durumda her bir birim için sabit terimin değeri şu şekilde olmaktadır;

$\beta_{1i} = \beta + \mu_i$, μ_i sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı hata terimidir. Bu koşullarda Rastsal Etkiler Modeli (REM) (Baltagi, 1995:14):

$$Y_{it} = \bar{\beta} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} + \mu_{it} \quad \text{veya} \quad (8)$$

$$Y_{it} = \bar{\beta} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + w_{it} \quad (9)$$

biçiminde ifade edilmektedir.

9 no'lu eşitlikte görülen W_{it} bileşik hata terimidir. Bileşenleri ise birimlere özgü hata terimi (U_{it}) ve panel hata terimidir (U_{it}).

Gruplara özgü spesifik etkilerin tesadüfü yada sabit olarak belirlenmesi araştırmacının tercihine bırakılmakla beraber, verilerin içerikleri, elde edilme koşulları ve yöntemi hangi modelin tercih edileceği konusunda önem taşımaktadır. Bu noktada tercih yaparken Hausman model tanımlama test istatistiği yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu test gruba ait spesifik etkilerin tesadüfü olduğunu varsaymaktadır. Açıklayıcı değişkenler ile gruplara ait spesifik etkiler arasında korelasyon bulunmadığı sıfır hipotezini sınamaktadır. Bu durumda sabit etki model parametre tahmincileri ile rastsal etki modelinin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. İki model arasında tercih yapabilmek için Hausman test istatistiği kullanılmaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007:39).

Panel veri regresyon modellerinden hangisinin kullanılarak analizin gerçekleştirileceği olasılık testleri ve Hausman testiyle belirlenmiştir. Yapılan testler sonucu tek yönlü sabit etkiler yöntemi kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir.

3.3. Tahmin Sonuçları

Turizm harcamaları (TUR) ile bağımsız değişken olarak belirlenen ve analiz kapsamına alınan ülkelerin işsizlik oranı (ISZ), gayri safi yurtiçi gelir (GDI), gayri safi yurtiçi tasarruflar (TAS) ve enflasyon oranı (ENF) arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak oluşturulan 1 no'lu regresyon modeli tek yönlü sabit etkiler yöntemiyle tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6. Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	T istatistiği*	Olasılık
TAS	-0.453933	-0.806528	0.4216
ISZ	-2.199328	-2.722211	0.0075
GDI	1.153895	2.391812	0.0184
ENF	0.034208	0.475551	0.6353
C	29.37577	2.084762	0.0393
Özel İstatistikler			
R^2	= 0.52	DW= 2.03	
F-istatistiği=	3.905090		

* White düzeltmesi yapılmış t istatistikleridir.

Analiz sonuçlarına göre, değişkenlerden işsizlik oranı ve gayrisafi yurtiçi gelir ile uluslararası turizm harcamaları arasında istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte tasarruf oranları ve enflasyon oranı ile uluslararası turizm harcamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. F istatistiği modelin bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Değişen varyans problemini çözmek için White düzeltmesi yapılarak model tahmin edilmiştir. Modelin R2 değeri yeterli seviyede olduğundan seçilen bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişmeyi yeterli seviyede açıkladığı söylenebilir. Modelde kullanılan değişkenlerden işsizlik değişkeni turizm harcamalarıyla beklendiği yönde negatif bir ilişkiye sahiptir. İşsizlik oranlarındaki bir artış uluslararası turizm harcamalarını azaltmaktadır. İstatistikî olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenen yurtiçi gelir değişkeni ile turizm harcamaları arasında beklendiği şekilde pozitif bir ilişki olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Yurtiçi gelirdeki bir artış/azalış uluslararası turizm harcamalarını artırmakta/azaltmaktadır.

SONUÇ

Küresel krizin turizm sektörüne etkisinin hem genel olarak hem de Türkiye için ele alındığı bu çalışmada ayrıca, dünya genelinde en çok turizm harcaması yapan 10 ülkenin makro ekonomik değişkenleri ile turizm harcamaları arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ABD’de finans sektöründe başlayan ve daha sonra küresel boyuta ulaşan ekonomik krize bağlı olarak dünya turizminde düşüş yaşanmakta ve bundan turizm potansiyeline sahip ülkeler derinden etkilenmektedir. Uluslararası seyahat hareketinin azalması turizm pazarında küçülmeyi de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla dünya turizm sektöründe önemli bir yere sahip olan Türkiye’nin de söz konusu etkilere maruz kalması kaçınılmaz bir durumdur.

Kriz ortamında turizm sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin stratejilerini küresel gelişmelere göre gözden geçirmesi, değişen taleplere göre yeni hizmetler sunabilmesi, kaliteden ödün vermeden müşteri ve değer odaklı yaklaşımla maliyetleri azaltmaları gerekmektedir. Sektörü destekleyici tedbirlerin hayata geçirilmesi, turizm işletmelerine ve talebi canlandırmak için tüketicilere düşük faizli kredilerin verilmesi krizin sektör üzerindeki etkisini azaltabilecektir. Ayrıca hem uluslararası hem de ulusal turizm örgütleri ile ülkelerin işbirliği içersinde hareket etmeleri sektörün krizlere karşı daha dayanıklı bir yapıya kavuşmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında dünyada en çok turizm harcaması yapan ülkeler arasında ilk sıralarda yer alan Almanya, ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, Çin, İtalya, Kanada, Rusya ve Hollanda'ya ilişkin veriler kullanılarak uluslararası turizm harcamaları ile ekonomik değişken olarak seçilen işsizlik oranı, gayrisafi yurtiçi gelir, gayrisafi yurtiçi tasarruf oranı, enflasyon oranı arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemiyle test edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre işsizlik oranları ile turizm harcamaları arasında istatistiki olarak negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle ekonominin küçülme dönemlerinde işsizlik oranları artarken uluslararası turizm harcamalarında beklendiği üzere azalma görülmektedir. Dolayısıyla 2008 yılında dünya geneline yayılan ekonomik kriz nedeniyle ülkelerin işsizlik oranlarının artması turizm sektörünü önemli ölçüde etkileyeceği öngörüsünde bulunulabilir.

Turizm harcamaları ile gelir arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Gelir ve turizm harcamaları arasındaki pozitif korelasyon, ekonomik kriz dönemlerinde azalan gelire bağlı olarak bireylerin turizm harcamalarında bir düşüşün beklenmesine neden olmaktadır. Özellikle 2008 yılında finans krizi olarak ortaya çıkan ve takip eden süreçte tüm dünyayı etkisi altına alarak reel sektör krizine dönüşen ekonomik daraldan uluslararası turizm harcamalarının da olumsuz etkileneyeceği beklenmektedir.

Turizm harcamaları gelire doğru yönlü bir ilişkiye sahip olduğundan, özellikle turizm harcamasına yönelen bireylerin gelir düzeylerindeki değişmeye paralel olarak, turizm sektöründe kaliteden ödün vermeden maliyet düşüşlerinin sağlanabilmesi sektörün gelir değişimindeki dalgalanmalardan daha az etkilenmesini sağlayacaktır. Turizm sektörünün faaliyet döneminin uzatılması, yıl içerisinde sektördeki mevsimsellikten kaynaklanan mevsimsel çalışma ve gelir dönemselliğini ortadan kaldıracaktır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, İ. (2009, 24 Ocak). Küresel Ekonomik Krizin Turizme Etkileri. Güneyege Gazetesi, 01.05.2009 tarihinde <http://www.guneyege.net/haberdetay.asp?ID=1839> sitesinden alınmıştır.
- AKTAŞ, C. (2005), Türkiye'nin Turizm Gelirlerini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemine Belirlenmesi, Doğu Üniversitesi Dergisi, 6(2), İstanbul.
- BAHAR, O. ve KOZAK, M. (2006), Turizm Ekonomisi, Detay Yayıncılık, Ankara.
- BALTAGI, B. H. (1995), Econometric Analysis of Panel Data, John Wiley & Sons, New York.

- BREITUNG, J. (2000), The Local Power of Some Unit Roots Tests for Panel Data, *Advances in Econometrics*, 15, Bingley.
- ÇEKEN, H. ve ATEŞOĞLU, L. (2008), Küreselleşme Sürecinde Turizm Endüstrisinin Avrupa Birliği ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, Ankara.
- DEMİR, E. Ö. (2008, 17 Kasım). Küresel Krizin Turizme Etkisi ve 2009'da İzlenmesi Gereken Politikalar. *Turizm Gazetesi*. 30.05.2009 tarihinde <http://www.turizm gazetes i .com/articles/article.aspx?id=45440> sitesinden alınmıştır.
- DEMİR, E. Ö. (2009, 1 Haziran). Krizin etkisinde Türkiye turizmi ve sektörel rakipleri. *Turizmde Bu Sabah Gazetesi*. 01.06.2009 tarihinde http://www.turizmdebusabah.com/haber_detay~haberNo~46333~f~krizin_etki_sinde_t%C3%BCrkiye_turizmi_ve_sekt%C3%B6rel_rakipleri.htm sitesinden alınmıştır.
- DURBARRY, R. (2000), *Tourism Expenditure in the UK: Analysis of Competitiveness Using a Gravity-Based Model*, Discussion Paper Series 2000/1, Christel De-Haan Tourism and Travel Research Institute, University of Nottingham.
- ERDÖNMEZ, P. A. (2009), Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi, *Bankacılar Dergisi*, 68, İstanbul.
- GUJARATI, D. (2003), *Basic Econometrics*, Fourth Edition, McGraw Hill, Singapore.
- GUJARATI, D. ve PORTER, D. (2009), *Basic Econometrics*, Fifth Edition McGraw Hill, Singapore.
- İM, K., PESARAN, H. ve SHIN, Y. (2003), Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels, *Journal of Econometrics*, 115(1), Missouri.
- KOBİFİNANS (2009), Turizmde Yeni Trendlerle Farklılaşma Zamanı. *KobiFinans Dergisi*, 21, 29.05.2009 tarihinde <http://www.kobifinans.com.tr/tr/ sektor/011602/21353> sitesinden alınmıştır.
- KOZAK, N., KOZAK, M.A. ve KOZAK M. (2000), *Genel Turizm İlkeler Kavramlar*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- KURT, O. (2009), Krize Rağmen Tatil. *Türkiye Business Week*, 13, İstanbul.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2007), *Türkiye Turizm Stratejisi-2023 Taslak Raporu Eylem Planı 2007-2013*, 06.05.2009 tarihinde http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/189566__TTStratejisi2023.pdf sitesinden alınmıştır.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2009), 06.07.2009 tarihinde <http://www.kultur.gov.tr> sitesinden alınmıştır.
- LEVIN A., LIN C.-F. ve CHU J. C.-S. (2002), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties, *Journal of Econometrics*, 108, Missouri.

- MADDALA, G. S. ve WU, S. (1999), A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data: A New Simple Test, Oxford Economic Bulletin of Economics and Statistics, 61, New Jersey.
- MULES, T. (1998), Decomposition of Australian Tourist Expenditure, Tourism Management, 9(3), Missouri.
- NARAYAN, P. K. (2003), Determinants of Tourist Expenditure in Fiji: A Cointegration Approach, Pacific Tourism Review, 6(3-4), New York.
- ÖZTÜRK, Y. ve YAZICIOĞLU, İ. (2002), Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2, Ankara.
- ÖZTÜRK, Y. ve TÜRKMEN, F. (2006), Turizm İşletmelerinin Kriz Dönemlerinde Uyguladıkları Pazarlama Stratejilerine Yönelik Bir Araştırma, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, Ankara.
- PAZARLIOĞLU, M. V. ve GÜRLER Ö. K. (2007), Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı, Finans Politik&Ekonomik Yorumlar, 44, İstanbul.
- PEERAPATDIT, N. (2004), The Impact of Selected Socio-Demographic, Travel-Related and Psychographic Variables on Travel Expenditures, 06.05.2009 tarihinde <http://purl.fcla.edu/fcla/etd/CFE0000300> sitesinden alınmıştır.
- PONGSIRIRUSHAKUN, A. ve NAEWMALEE K. (2003), An Analysis of Foreign Tourist Expenditure in Thailand, AT10 Research Conference, 20-21 February.
- QIU, H. ve ZHANG J. (1995), Determinants of Tourist Arrivals and Expenditures in Canada, Journal of Travel Research, 34(2), California.
- RNCOS. (2008), Tourism Posts Good Results, Withstanding Global Crisis. 30.05.2009 tarihinde <http://www.rncos.com/Blog/2008/12/Turkey-Tourism-Posts-Good-Results-Withstanding-Global-Crisis.html> sitesinden alınmıştır.
- RUDEZ, H. N. (2008), The GDP Impact On Interantional Tourism Demand: A Slovenia Based Case, Tourism and Hospitality Management, 14(2), Opatija.
- TÜRKİYE TURİZM YATIRIMCILARI DERNEĞİ (2009), 20.05.2009 tarihinde <http://www.ttyd.org.tr/tr/page.aspx?id=38> sitesinden alınmıştır.
- UNWTO (2009), World Tourism Barometer, Vol. 6, No. 1, 20.07.2009 tarihinde http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/barometer/UNWTO_Barom08_1_en.pdf sitesinden alınmıştır.
- UNWTO (2009), World Tourism Barometer, Vol. 7, No. 3, 07.03.2010 tarihinde http://www.world-tourism.org/facts/eng/pdf/barometer/UNWTO_Barom09_3_en.pdf sitesinden alınmıştır.
- UNWTO (2009), World Tourism in the Face of the Global Economic Crisis and Influenza Threat. 20.05.2009 tarihinde http://www.unwto.org/media/news/en/press_det.php?id=4181&idioma=E sitesinden alınmıştır.
- ÜNLÜÖNEN, K. (1993), Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Kantitatif Analizi (1980-1991), Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6, Diyarbakır.